

PAKİSTAN'DA İNSAN HAKLARI

Evrenselcilik, Kültürel

Görecelilik ve Yapısalcılığın

İşlerliğini Tartışmak

Sarah Ahmed

American University
School of International Service

Atıf©: Ahmed Sarah, (2005). Pakistan'da insan hakları. *İnsan Hakları Araştırmaları*, 2 (4), ss. 45-67.

Özet: Bu çalışmada, Pakistan İslâm Cumhuriyeti, batılı insan hakları algısının, batılı olmayan toplumlarda nasıl işlevsiz kaldığını göstermek için bir örnek olay incelemesi olarak seçilmiştir. Zira insan hakları dilindeki evrensellik içeriğinin eksikliği bu amaca ulaşmada en büyük engeldir. Her ne kadar bütün insanların kesin ve devredilemez hakları olduğu fikri evrensel olsa da, amacımız batılı olmayan toplumlarda kalıcı barışı sağlamak ise bu kavramsallaştırmanın algılanmasının ve uygulanmasının evrensel olmadığını ve de olamayacağını ortaya koymak gerekmektedir. Bu çalışmada kalitatif bir araştırma yöntemi kullanılarak evrenselcilik, kültürel görecelik ve yapısalcılık teorilerinin Pakistan'da insan haklarının korunması ve çatışma çözmede kullanımı analiz edilmektedir. Araştırma metodu olarak vak'a incelemesi metodu ve Delphi tekniği kullanılmıştır. Bu yöntemler ve metot kullanılarak birinci ve ikinci el veriler toplanmıştır. Araştırma bulguları, evrenselcilik ve kültürel görecelik arasında bir köprü olan yapısalcılığın, insan haklarının savunulmasında, özendirilmesinde ve eğitiminde alternatif bir yaklaşım olarak kullanılabileceğini göstermiştir.

Evrensel insan hakları söyleminin günümüzde karşılaştığı en büyük problem, batılı olmayan toplumlarda kalıcı barışın sağlanmasında bir etkisinin olmaması ve çatışmalardan arındırılmış güvenli bir ortamı sağlayamıyor olmasıdır. Bu çalışmanın amacı, Pakistan İslâm Cumhuriyeti'ni insanoglunun temel ihtiyaçlarını korumayı birincil amaç edinen batılı insan haklarının batılı olmayan toplumlarda etkin olmasını açıklamada örnek olay olarak kullanmaktır. Zira insan hakları dilindeki evrensellik içeriğinin eksikliği bu amaca ulaşmada en büyük engeldir. Amerika'da *insan hakları* diye nitelendirilen şey, Pakistan gibi batılı olmayan diğer ülkelerde Amerika'da kullanılan anlamı ile anlaşılabilir. Çünkü burada konuşulan dilde Amerika'da kullanılan anlamına denk bir anlam alanı ve ifade biçimi olmayabilir. Böylece bu yazıda batılı olmayan ülkelerde insan haklarının korunması, özendirilmesi ve eğitimi kavramlarının nasıl algılandığı, bu kavramların nasıl tanımlandığı, ayrıca insan haklarının kalıcı barışın sağlanmasında etkin bir araç olarak nasıl kullanılabileceği ele alınacak, bunun için gerekli olan dil ve söylem tanımlanmaya çalışılacaktır.

Günümüz dünyasında hemen her şeyin tartışılıp analiz konusu edilmeye başlanmasından insan hakları da kendi payına düşeni almıştır. Bu konunun tartışma alanına çok çabuk girmesinin nedeni insan haklarının uluslararası toplumda çatışmanın kaynağı olmasıdır. Bu hakların neler olduğu, kimleri kapsadığı, kimleri dışarıda bıraktığı, insan haklarının korunmasının ve uygulanmasının nasıl sağlanacağı ve insan haklarının uluslararası toplum tarafından nasıl bir *baskı unsuru* olarak kullanıldığı bu tartışmaların ana gövdesini oluşturmaktadır. Bu tartışmalara nazaran yeni olan bir diğer tartışma da *barış hakkının* temel insan haklarından biri olarak kabul edilip edilmeyeceğidir. Her ne kadar *barış hakkının* temel insan haklarından biri olarak kabul edilmesinde bazı engeller olsa da bütün resme baktığımızda diğer insan hakları ile çok sıkı bir bağının olduğu görülür. Abdülaziz Said ve Charles Lerche açık bir şekilde bunu şöyle ifade ediyorlar: Said ve Lerche (t.y.) göre barış her şeydir. Fakat en kesin ifadesi ile çok boyutlu ve önemli bir çatışma kavramıdır. Sonuç olarak barışı bir insan hakkı olarak gören yazarlar, bunun insan hakları teorisinin erdeminden dolayı böyle olduğunu söylüyorlar. İnsan ihtiyaçları ve azalan barışçıl bir yaşam arasındaki nedensel ilişki, bu tartışmanın can alıcı noktasıdır. Esas olarak bireyler temel insanî ihtiyaçlarını temin etmek zorundadırlar. Bunun olabilmesi için de yeterli bir barış ortamının sağlanması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı barış, kültür ve insan haklarının mevcut tanımlarını tartışmak değil, insan haklarının kalıcı bir barış ortamının yaratılmasında oynadığı önemli rolü ortaya koymaktır. Özellikle de insan hakları alanındaki geleneksel batılı kavramlar ve dil -ki buna evrensellik tartışması da dâhildir- bir bütünlük içinde ve batılı olmayan bağlamda tartışılmıştır. Bu çalışma, insanların kesin devredilemez hakları olduğu önermesinin, eğer kalıcı barışı sağlamayı hedefliyorsa evrensel olduğunu, ama insan haklarının batı dışı toplumlarda uygulama ve algılanmasının evrensel olamayacağını ortaya koymaktadır. Geleneksel olarak insan hakları ve kültürel görecelik arasındaki ilişki, kültürel göreceliğin insan haklarının evrenselliğini bastıracağı yaygın inanışından dolayı çatışmalı bir hâl almıştır. Sistemik şiddet uygulayan baskıcı rejimlerin statükolarını devam ettirmesinde kültürel göreceliğin bu

rejimleri desteklediği yargısı su götürmez bir gerçeklik olarak kabul edilmiştir. Makalenin ilerleyen bölümlerinde kültürel göreceliğin insan hakları üzerindeki etkisinin bu şekilde algılanmasının basit ve saf bir indirgemecilikten kaynaklandığı gösterilecektir.

Bazı düşünürler insan hakları düşüncesinin evrensel olmadığını, politik ve sosyal yapıya bağımlı olarak göreceli olduğunu belirtiyorlar. Böylece farklı toplumların, farklı zaman dilimlerinde, farklı haklar uygulamalarından dolayı, insan haklarının doğasına ait bir tartışma önemli ve gerekli hâle geliyor. Kültürel görecelik yaklaşımının sorunu ise hakların politik, sosyal ve diğer yerel özelliklere bağlı olarak tanımlanmasının bazı insanların veya bazı grupların bu haklardan mahrum tutulmaları riskini bünyesinde taşımasıdır. *İnsanlık* dışında insan haklarını bütünlendirici bir başka tanımlama kullanmak, insan sömürsüne ve marjinalleştirilmesine yol açacak kategorilendirmelerin ortaya çıkmasını sağlayacağından dolayı tehlikelidir. İnsanlar, bir alt insan kategorisine sokuldukları zaman sömürülmeleri de kolaylaşır. Bunun sonucunda sadece belli insanlar, insan haklarından bir hak olarak yararlanırlar. Bundan dolayı kültürel görecelik yaklaşımı bir eşitsizlik ortamı yaratır ve hak etmedikleri hâlde, bazı insanların korku ve hüsrân içinde yaşamalarına yol açacak bir dehliz oluşturur.

İnsan hakları standartları, araçları ve kurumları diğer insanlar ve kurumsal yapılar tarafından insanlığın devredilemez haklarının sömürülmesine ve bastırılmasına engel olmaya çalışırlar. İnsan haklarının kurumsallaştırılmasının amacı, yıkıcı ve bozucu güçlerin sınırlandırılmasının gerekli olduğunun vurgulanması olsa da bu hakların oluşturulması için gerekli olan etmenlerin belirlenmesi, insan haklarının doğasının hem felsefi hem de pratik düzeyde tartışılmasına bağlıdır. İnsan haklarına kültürün yapmış olduğu etki - ki birçok tartışmanın merkezindedir- bahsedilen hakların evrenselliğini ve bu evrensel hakların uygulanmasını amaç edinenler için önemlidir. Kültürün farklı sosyal ve ideolojik tanımlamaları, insan haklarının ne olduğu, neden gerekli olduğu ve nasıl uygulanacağı sorunlarını şekillendirir.

Devam eden bölümde de evrenselciliğin (evrensellik burada genellikle etik realizm bağlamında kullanılmaktadır) batı dışı dünyada ve özellikle güney yarım kürede insan hakları hareketinin gelişiminin engellenmesinde nasıl bir etmen olabileceği gösterilecektir. Çalışmamızın zaman ve yer olarak kısıtlı olmasından dolayı yukarıdaki hipotezimizi Pakistan İslâm Cumhuriyeti'nde insan haklarının tanımlanmasında, uygulanmasında söyleminin üretilmesinde aktif olarak yer alan insanlarla evrenselliğin, kültürel göreceliğin ve yapısalcılığın algılanma şeklini görebileceğimiz bir alan araştırması yaparak ispatlamaya çalıştık. Bu teorilerin analizini alanda gerçekleştirdiğimiz gözlemler, birinci elden görüşmeler ve çeşitli veri toplama teknikleri aracılığı ile oluşturduk. Son olarak bu çalışma Pakistan'ın kendine has kültürel ortamında insan haklarının korunmasına, özendirilmesine ve uygulanmasına yönelik programlar önermektedir.

Yapmış olduğumuz araştırma insan haklarının korunmasına, özendirilmesine ve eğitimine Pakistan gibi batılı olmayan geleneksel toplumlarda alternatif bir yaklaşım ve araç sağlamaktadır. Yapısalcılık; evrenselcilik ve kültürel görecelik arasında

bir form olarak bu sonuca ulaşmada bir araç olarak kullanılmıştır. Devam eden bölümlerde bu kavramların tanımlarını bulacaksınız. İnsan hakları üzerine üretilecek yerli söylemler insan haklarının kendi kültürel bağlamımızda meşruiyetinin sağlanması ve uygulanabilmesi için gerekli araçların oluşturulması noktasında hayati öneme sahiptir. Aynı zamanda globalleşme çağında farklı kültürlerin, kültürler arası diyaloglara girmeleri ve bilginin paylaşımında aktif olarak yer almaları da ancak bu sayede başarılmış olacaktır.

Literatür Değerlendirmesi

Bu bölümde hakların ihlâl edilmediği kalıcı bir barış ortamını yaratmayı amaç edinen ve dünya üzerinde kültürel göreceli bir insan hakları dili üretmeye çalışan akademik çalışmaları inceleyeceğiz. Bizim burada ilgilendiğimiz konuyu destekleyen ya da eleştiren akademik yazılar oldukça azdır. Bundan dolayı insan hakları söyleminde evrenselcilik ve kültürel görecelik arasındaki tartışmayı burada kısaca ortaya koymak istiyorum. Özellikle yazının bu bölümünde insan haklarındaki uygulamanın evrenselliğini, teorideki evrenselliğe karşıt olarak incelemek evrensellik, kültürel görecelik ve bunlar arasında bir orta yol olarak yapısalcılığa ait literatürü tartışmak gerekiyor. Tartışma boyunca kullanacağım kavramların hangi anlamlarda kullanıldığını göstermenin burada ulaşmak istediğim amacın anlaşılması açısından oldukça yararlı olacağını düşünüyorum.

Terimlerin Tanımı

Çalışmada kullanılan kavramlara ait tanımlar bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Kültür, insan hakları, evrenselcilik kültürel görecelik ve yapısalcılık kavramları dünyanın pek çok bölgesinde anlaşıldığı tek boyutlu şekli ile değil, burada sunacağım bağlama özel olarak tanımlanmıştır. Bu terimler, insan haklarına alternatif bir yaklaşımı mümkün olduğu kadar açık bir şekilde tartışıp tanımlayabilmek amacıyla minimal olarak şu an için tanımlanmıştır.

Devredilemez haklar olan insan hakları bütün insanlar için geçerliliğini insan doğasından alır ve bünyesinde de pratikte uygulanabilirliğini taşır. Bu haklar bir insana, güvenli fiziksel bir yaşam, özgürlük, onur ve bu hedeflere ulaşmada eşit haklar tanımlar.

Avruch'un şemsiye kavramı *yerel kültür (local culture)* (insanın kümesel kültürüne -generic culture- karşıt kullanılmıştır) bu makalenin amacına uygun kültür tanımının birçok özelliğini bünyesinde barındırır. Avruch'un da dediği gibi "yerel kültürler, belirli bir sosyal grupta bireyler tarafından oluşturulan, paylaşılan ve sosyal olarak aktarılan karmaşık anlam sistemleridir" (Avruch, 1998). Bu sistemler; ahlâkî kodlar, hukuk, sanat, bilgi ve gelenekten oluşur. Burada şunu vurgulamak gerekir ki bu bağlamda kültür; fiziksel, politik ve sosyal çevrenin sınırlarına hem bağlı hem de değişebilir olarak kullanılmıştır.

Kültürel görecelik, normların ve uygulamaların belli bir kültüre göre özgünlük kazanmasının yoludur. Evrenselcilik ise kültürel göreceliğin tam tersidir: Herhangi bir sübjektif tecrübeyi ve kültürü göz önünde bulundurmadan, bütün bir insanlığa uygulanabilecek normları ve uygulamaların bütününe ifade eder.

Yapısalcılık da sosyal bir yöntem oluşturulmasında maddî hedeflerden ziyade sosyal normların gerekli özellikler olduğunu vurgulayan bir uygulamalar bütünüdür. Buradaki işlevi de evrenselcilik ve kültürel görecelik tarafından yaratılmış boşlukları birleştirmede bir köprü vazifesi görüp insan hakları uygulamaları için bütüncül bir teorik ve metodolojik yaklaşım sunmaktır.

Teoriye Karşı Pratik

Bu alanda oluşturulmuş literatür evrenselliğin ve kültürel göreceliğin sınırlarını ve faziletlerini teori veya pratikte ortaya koymaları anlamında ikiye ayrılabilir. Baehr (1999), evrensel insan hakları standartlarının kabulünü ve bu bahsedilen standartların uygulanması gerektiğini benimseyen çalışmaları tartışır. Global toplum açısından yapılması gereken ilk şey, uygulamada bir evrensellik tartışmasına girişmeden önce, teoride insan haklarının evrenselliğinin kabul edilmesinin gerekliliğidir. Buna ek olarak Baehr, insan haklarındaki bir jenerasyonun diğerlerine bir üstünlüğünün olmadığını vurgular. Hepsine aynı şekilde saygı duyulmalı ve kabul edilmelidir. Meselâ Baehr batı dışı toplumların, sivil ve politik hakların ekonomik, kültürel ve sosyal haklar üzerindeki üstünlüğüne ait kabule karşı çıkmak için kullandıkları "yiyecek veya özgürlük" (food or freedom) tartışmasını göz ardı eder (Baehr, 1999). Her ne kadar Baehr'in ekonomik gelişmenin sivil ve politik haklarla direkt bir ilişkisinin olmadığını belirten görüşü bir dereceye kadar savunulabilirse de yiyecek veya özgürlük tartışması aynı zamanda bazı durumlarda kullanıldığı gibi birtakım hakların kabulü veya reddi değil de hakların öncelenmesinde bir araç olarak kullanılabilir. Burada etken olan şey, etik realizmdir ve yazar göreceliğe çok sınırlı bir alan bırakır. Olayları daha makul bir şekilde anlamamızı sağlayacak şekilde realizmin sivri uçlarını yontacak hiçbir ideolojik çaba sarf etmez.

İnsan haklarını evrensel kabul etmek, bizi tek bir evrensel insan hakları uygulamasına götürmez. Kobbila (2003) bunun sebebinin özellikle Asya toplumlarındaki politik düzensizlik ve aşırı farklılık (kültürel) olduğunu belirtir. Kuzey yarımkürede de birisi için evrenselliğin anlamının teori ve pratikte bir ve tek olmasına inanmak oldukça kolaydır ve anlamlıdır. Çünkü bulunduğu bölgede mücadele etmesini gerektirecek hiçbir politik değişkenlik ve önemli bir kültürel farklılık yoktur. Kobbila (2003), güney yarımkürede teorinin pratiğe aktarılması konusunda engel teşkil edecek üç önemli neden sayar: (i) Hukuksuzluk, (ii) insan haklarının evrenselliğini sorgulayan kültürel paradigmanın varlığı ve (iii) güney yarımkürede yaşayan insan kitlesi içinde insan hakları eğitiminin aşırı azlığı. Bütün bunlar Kobbila'nın kültürel özgüçülük (*cultural particularism*) dediği kavramı tanımlar. Fakat bu kavram yazar tarafından açıklanmamış ve eksik tanımlanmıştır.

Evrenselcilik

Donnelly'nin insan haklarının doğası üzerine olan fikirleri basitlik ve yalınlık gibi nitelikleri yüzünden burada tartışılmaya değerdir. Donnelly (2003), insan haklarının homo sapiens (insanoğlu) cinsinin bütün öğeleri göz önünde bulundurulduğunda evrensel olduğunu ve bundan dolayı da insan hakları dediğimiz şeye sahip olduklarını belirtir. İnsanlık ve insan hakları arasında kurulacak açık bir ilişki bu

şekilde nitelendirilen insan haklarının kökenini daha ilgi çekici kılacaktır. Donnelly (2003) ayrıca, insan hakları kavramının yalnızca bir nosyon olmadığını da vurgular. Bunun yanında bir eylem yeteneği ve fiziksel uygulanabilirlik de insan haklarının bünyesinde içkindir. Bu insan hakları söyleminde önemli bir nüanstır. Çünkü ideoloji salt tartışma olarak yeterli değildir. İnsan hakları uygulanmalı ve aktif olarak kullanılmalıdır. Donnelly burada evrenselliğin faziletlerini savunarak teori ve pratik arasında bir bütünleşme öngörür.

Kültürel Görecelik

Evrensellik, realizm kavramlarının kültürün kendindeki sürekli bir değişimden dolayı kültürel görecelik ile her zaman uyuşmadığını veya güzel bir uyum ortaya koymadıklarını söyleyebiliriz. Ahlâkîlik ve etik, kültürler arasında oldukça değişkendir. Bundan dolayı herhangi bir şeyi evrenselleştirmeye çalıştığımızda bu gerçeği göz önünde bulundurmalıyız. Sonuçta bir fikir veya eylemin nasıl evrenselleştirildiğini analiz eden bir çalışma bu faktörleri göz önünde bulundurmadığı zaman Avruch'un "ırk merkezli göz ardı" (ethnocentric ignorance) dediği alana düşer (Avruch, t.y.). Avruch'un bu kavramsallaştırması ahlâkîliğin (öznel inançlar ve değerler arasındaki bütünleşme) verili bir toplumda evrensel ve bütünsel bir uygulama veya paradigma kurma çabasındaki etkisini önemsememe veya yok sayma anlayışını tanımlar. Bu yok sayma faaliyeti de dar ve çıkarıcı bir yok sayma yönelimi tarafından devam ettirilir. Şöyle bir gözlem yaparak da önemli bir noktayı ortaya koyar: Evrensel kabul edilen normlar dahi sonuçta görecelidir. Her ne kadar Avruch bu evrenselliklerin küresel bölünmüşlükleri birleştirmede asgarî düzlemler olduğu konusunda ısrarcı olsa da biz bu evrenselliklerin zamana, mekâna ve yoruma bağlı olduğu fikrinin geçerli olduğunu söylüyoruz (Avruch, t.y.).

Sajo (2004) evrensellik ile ilgili problemin insan haklarının "herkese uygulanabilir genel hukuk kurallarından oluşan ahlâkî temele bağımlı" olarak kabul edilmesinden kaynaklandığını öne sürer. Sajo haklı olarak evrensellik söylemini, hatalı olarak bir evrensel ahlâk sistemi öngördüğü için eleştirir. Evrensellik nosyonuna karşı olanlar da -ki bunlar bencil politik çıkarlarından veya batılı olmayan dinî ve kültürel inanışlarını savunmalarından dolayı olabilir- ahlâkîlik söyleminde bir evrenselliğin yok olmasından hareket ederler. Gerçek veya göreceli olsa da evrensel ahlâk söylemi, kendi normlarını aktarma ve algılama konusunda yeterli derecede evrensel bir dili oluşturamadığı için azalma göstermiştir.

Göreceliği savunan daha fazla sayıda argüman Sajo'nun çalışmalarında bulunabilir. Ahlâkîlik, özellikle dinsel anlamda ahlâkîlik, kökensel olarak evrensellik ile pek uyumlu değildir (Sajo, 2004). Bu konudaki tartışma, bir inanç sistemi tarafından sergilenen ahlâkî tutumun sadece bu inancı taşıyanlar için mi geçerli olduğu yoksa diğer bütün inançların mensuplarına karşı da uygulanması mı gerektiği hakkındadır. Ayrıca şu sorunun cevabı da verilmelidir: Evrenselcilik farklı kültürel ve dinsel kökenden gelen insanları ikna edip aradaki farklılıkları ortadan kaldıracak ve herkese aynı şekilde uygulanacak genel bir ahlâk sistemini nasıl kabul ettirecektir?

Uçları Dengelemek: Yapısalcı Yaklaşım

Bu bölüm, daha önce açıklanan amacımıza uygun nitelikte bir literatürün çok olmadığını göstermekle birlikte burada ortaya koyacağımız değerlendirme ne evrenselciliğe ne kültürel göreceliğe ne de onların aşırı uç yorumlarına temayül göstermektedir. Yukarıda açıklanan iki yaklaşıma bizim önerdiğimiz alternatif yaklaşım yapısalcılıktır (constructivism). Yapısalcılık; her iki teorinin de etkin özelliklerini vurgulayıp sorunlu yönlerini dışarıda tutan kavramsal bir çerçevedir. An-Na'im yapısalcılığı "kültürel söylem ve kültürler arası diyalog yolu ile imkân dâhilindeki açıklamaların yeniden kurgulanıp yorumlanması" olarak tanımlar (An-Na'im, 1992). An-Na'im'in çalışması biraz eski olsa da eldeki mevcut literatür ile doğrudan ilgilidir; çünkü evrenselcilik ve kültürel görecelik arasında onların paradigmatik sivri yönlerine karşı orta bir yol tanımlamaktadır. Falk (1992), An-Na'im'in görüşlerini destekler ve onun insan haklarına kültürler arası bir noktadan daha az bir evrensellik vurgusu ile bakan yaklaşımını tekrar eder.

Evrenselliğin doğal bir fenomen olmadığı, özgün bir niyet ile sosyal olarak kurulduğu iddiası da Mutua (2004) tarafından ortaya konmuştur. Ahlâkî zorunluluklar olarak gerçekler, "yerel/bağlamsal, kültürel, tarihsel ve zaman yönelimlidir." Burada karşılaşılan zorluk ise Mutua tarafından "yerel ve göreceli doğruların evrensel inanışlara çevrilememesi" olarak ifade edilir. Bu belki senaryoyu tersine çevirip evrensel değerleri yerel toplumlara ve yönetimlere uygulamaktan çok daha zordur; çünkü dünya üzerindeki birçok kültür İnsan Hakları Evrensel Beyanname (UHDR) ve diğer insan hakları belgelerini belirli formlar içinde kabul etmişlerdir. Fakat Mutua insan hakları hareketinin bütün yönlerini eleştirmek noktasında önemli bir vurgu yapmıştır. Eleştirel olmak demek beraberinde insan hakları hareketinin meşruiyetini ve onun temel kaidelerini inkâr etmek anlamını da taşımaz. Fakat bu yaptığımız insan hakları standartlarının anlamını, tekabül etiklerini ve uygulamalarını anlamada ve değerlendirmede, insan onurunun korunmasında etkin bir araç olmasını ve insan hakları ihlallerinin sorumlularını belirlemede bir kıstas olmasını sağlamada önemli bir açılım sağlar. Uygulamada insan haklarının evrenselliğini gerçekleştirmek imkân dâhilindedir; ama bunu yapabilmek için insan hakları hareketinde, küresel toplumun çok kültürlü doğasını tanıyacak bazı değişiklikler yapılması gerekmektedir.

Çalışmanın Önemi

Daha öncede belirttiğim gibi, bu çalışmada ortaya konan tezi değerlendiren akademik çalışmalar oldukça azdır. İnsan hakları dili ile evrenselciliğin, kültürel göreceliğin ve yapısalcılığın etkisini beraber olarak inceleyen bir çalışma bulunmadığından dolayı adı geçen teorilerin değerlendirilmesi de bu çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için, bahsedilen alan çalışması oldukça önemlidir. Tartışmaların verimliliğinin artması için batı dışı toplumlarda derinlemesine araştırmaların olması ve insan hakları dilinin buralarda nasıl uygulandığının ve algılandığının ortaya konabilmesi için insan hakları tartışmalarının genişletilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma insan hakları pratiği üzerine yapılan söylemler açısından önemlidir; çünkü evrenselliği kültürel görecelik karşısına yerleştiren geleneksel tartışmaya alternatif bir yaklaşım önermektedir. Evrenselcilik bu çalışmada bütün insanlık için eşit insan haklarının uygulanmasını sağlayan bir çerçeve olarak kullanılmıştır. Kültürel görecelik ise insan haklarının kültürel olarak daha uygun bir şekilde uygulanmasını sağlayacak özgün kültürel nüanslara ışık tutan bir yapı olarak sunulmuştur.

Uluslararası Kırmızı Hat Topluluğu (International Commuitttee of the Red Cross/ICRC) tarafından yapılmış, Afganistan'daki kadınlara yardım etmeyi amaçlayan alan çalışması, kültürel göreceliğin rolünü ortaya koyan bir örnektir (Curtet, t.y.). Alan çalışması, savaşın kadın kurbanlarına ulaşmanın zorluklarını tartışır. Kadın araştırmacılar, Afgan toplumunun mahrem alanlarına nüfuz edebilmek için çoğunlukla erkek çalışanların yardımını kullanmak zorunda kalmışlardır. Dil engeli de yardım programını engelleyen en büyük etken olmuştur. Bu özgün durumlar (aşlında çok da özgün olmayan), insanî yardım topluluğuna engeller çıkarmıştır. Bu çalışmalar, ekonomik ve teknolojik olarak gelişmemiş şartlarda, yıllarca erkek nüfusunun baskısı altında kaldıktan sonra, Afgan kadınlara ulaşmanın ne kadar zor olduğunu gösterdi. Yardım kuruluşları çalışanları için Afgan kadınların durumunu değerlendirmek ve onlara acılarını dindirecek araçlar sağlamak oldukça zordu.

Afgan kadınlar üzerine yapılan alan çalışması, insan haklarının korunmasında ve eğitiminde yer alanlar açısından yerinde ve önemli bir farkındalık sağladı. Her ne kadar kadınlara yardım sağlamanın ardındaki etken ve motivasyon insan hakları ve insanî yardım konusundaki evrensel nitelikli belgeler olsa da, orada çabuk bir şekilde anlaşılan şey, tipik bir evrensel yaklaşımın sadece verimsiz değil, Afganistan'da ICRC'nin yapmaya çalıştığı yardım programına zarar da verdiğinin görülmesi olmuştur. Ülkenin genel yapısına uygun ve oraya özgü kültürel pratikleri de göz önünde bulunduran bir strateji geliştirilip bu pratiklere rağmen değil de onlarla beraber çalışıldığından, Afganistan'daki kadınlara yardım götürmeye çalışan program başarılı olabildi. Bu çalışmanın amacı da, Afganistan'daki ICRC programının gösterdiği gibi, batı dışı toplumlar tarafından kabul edilebilecek bir uygulama zemini hazırlayan ve politik, sosyal ve ekonomik alt yapıda uzun süreli uygulanabilecek alternatif bir yapısalcı insan hakları pratiği ortaya koymaktır.

Teorik Yapı

İnsan hakları dilindeki evrenselliğin kılığının, batı dışı toplumlarda insan haklarının korunmasında, özendirilmesinde ve eğitim programlarında nasıl bir engel teşkil ettiği, insan hakları söyleminde önemli adımlar atmış çeşitli teoriler tarafından ortaya konmuştur. Bu makalenin literatür değerlendirme bölümünde de kısaca anlatıldığı gibi bu teoriler, evrenselcilik, kültürel görecelik ve yapısalcılıktır. Makalenin devam eden kısımlarında her bir teori diğerlerine nazaran daha kuvvetli olan yönleri ile kısaca tanımlanacaktır. Bu bölümün son kısmında da evrenselciliğin, kültürel göreceliğin ve yapısalcılığın burada kullanılan anlamları açıklanacaktır.

Evrenselcilik

En geniş anlamı ile evrenselcilik, insan hakları inancının genel bir standardının kültürel farklılığı önemsemeyerek bütün insanlar için geçerli olması gerektiği ilkesi üzerine kurulmuştur. Langlois, paylaştığı bu düşünceyi şöyle ifade eder; insan haklarının evrenselliği “geleneklerdeki farklılığa rağmen evrensel olarak gözlemlenebilen bir dizi değerden ve bu değerlere saygı duyanlardan neşet etmektedir” (Langlois, 2002). Evrensellik bütün insanlık için dinsel, kültürel ve politik inançların yerine geçecek genel bir değer sistemi yaratır. Bunu da, adı geçen inançların zeminini oluşturan motivasyonlar olan doğal hukuk ve sosyal sözleşme aracılığı ile yapar (Langlois, 2002).

Bu evrenselcilik, doğal hukuk ve sosyal sözleşmeyi öz-doğal teorik bir kuvvetle bir araya getirir. Bu paradigmanın karşıtı olan kimseler dinî, kültürel ve politik farklılıkları, evrenselliğin bir liberal ve batılı geleneğin ürünü olduğu iddialarını kanıtlamak için kullanırlar. Fakat dünya üzerinde yaygın olan birçok dinsel geleneğe, çok güzel bir şekilde oluşturulmuş sosyal adalet fikri yaygındır. Evrenselciliğin ikinci bir güçlü tarafı da hedef kitlesidir: *İnsanlık*. Bir kısım insanlara karşı coşku sağlayan veya baskı kuran diğer teorilere karşı durabilecek ve insanlığın bütün üyelerine hizmet eden ve fayda sağlayan bir teori hayal etmek tabii ki zordur.

Kültürel Görecelik

Kültürel göreceliği tanımlayan nosyon kültürlerin, kendi terminolojilerine göre anlaşılması ve değerlendirilmesi gerektiğidir. İnsan hakları söylemini göz önünde bulundurduğumuz zaman, kültürel görecelik uygulama ve yorumlamada kültürel farklılığa yer veren bir yaklaşım sergiler. İnsan hakları dili evrensel olarak kullanılsa bile, “aynı şeyi amaç etmede, aynı etkiye sahip olmada veya aynı sonucu hedeflemede evrensel olamaz” (Langlois, 2002). Bu önemli gözlem etkin bir insan hakları rejiminin imkânsızlığını ortaya koymada kullanılacak önemli bir argümandır.

Bu çalışma evrenselliğin dolduramadığı boşlukları göreceliğin dolduracağını iddia ediyor. İnsan hakları uygulamasının lojistiği bunlardan biridir. Terminoloji insan haklarının bireylerle, gruplarla ve toplumlarla buluşmasında oldukça önemlidir. Bu dediğimiz şey yerli insanların anladığı şekliyle söylemin nasıl en iyi şekilde ifade edilmesi gerektiğini anlamadan olamaz. İnsan hakları uygulamalarının güçlüğü kültürel göreceliğin teorik çatısı aracılığı ile daha iyi ortaya konur; çünkü bir toplumun insan haklarını nasıl sosyal, politik ve ekonomik fonksiyonlara dönüştürdüğünün sonucunu etkileyen kültürel nüanslar burada hesaba katılmıştır.

Yapısalcılık

Sosyal normlar ve fikirler -objektif ve maddî amaçlardan ziyade- insan hakları söylemini yapısalcı bir teoriye yöneltmede omurga işlevi görürler (Barkin, 2003). Sosyal yapısalcılık insan haklarının nasıl tanımlanacağını, nasıl uygulanacağını ve korunacağını belirlemede önemlidir. Yapısalcılık, potansiyel farklılığı meşru gören kültürel görecelik kadar bütün insanlığın üyelerini insan hakları temelinde eşit kabul eden evrensellik prensibini de kabul eder. Bu teorinin avantajı, sosyal ihtiyaç-

lar ve istekler temelinde evrenselciliğin ve kültürel göreceliğin güçlü yönlerini harmanlamasıdır. Ayrıca yapısalcılık, coğrafyada mekânın ve zamandaki değişimin etkisine göre yeniden yapılanma için bir reform kapısını da açık tutar. Bu nitelik gelecekte bir zamanda da etkinliğini devam ettirebilecek bir küresel insan hakları sisteminin oluşturulabilmesi için önemlidir.

Teorilerin Çalışmaya Uyarlanması

Bu çalışmada yazar evrenselliği, kültürel göreceliği ve yapısalcılığı, esnek ve kuşatıcı bir teorik çerçeve oluşturmak için kullanmaktadır. Evrenselciliğin ve kültürel göreceliğin katı ve uç tanımları bu çalışmada kullanılmamıştır. Buna bağlı olarak bu teorilere zemin hazırlayan prensipler, şu anda insan hakları söyleminin araştırma alanımız olan Pakistan'da nasıl anlaşıldığını ve evrensellik ve kültürel göreceliğin Pakistan örneğinde etkin ve sürdürülebilir sonuçlar elde etmek için stratejik olarak nasıl kullanıldığını anlamada yardımcı olmuştur. Yapısalcılık bahsedilen iki teorinin arasında bir köprü işlevi görmektedir. Yazar da özellikle evrenselliği teorik temel olarak alan ve kültürel göreceliği de Pakistan'daki sosyal ihtiyaç ve isteklere göre pratik uygulamada araç olarak kullanan bir insan hakları ideali oluşturmaktadır. Bu bağlamda, saydığımız üç teori, araştırmamız ve daha geniş olarak da insan hakları söylemi için oldukça önemlidir.

Araştırma Metodu

Bu çalışmanın amacı, batı yönelimli bir insan hakları dilinin ve uygulamasının Pakistan İslâm Cumhuriyeti'nde insan haklarının korunmasında, özendirilmesinde ve eğitiminde neden engel oluşturduğunu açıklamaktır. Bunu yapabilmek için vak'a incelenmesi (case study) ve Delfi (Delphi) tekniği kullanılmıştır. Aşağıdaki bölümlerde vak'a incelemesi ve Delfi tekniği hakkında bilgi verildikten sonra bunların, bu araştırmaya nasıl uyarlandığı gösterilecektir. Kalitatif bir araştırma modeli, insan hakları dilinin evrenselliğini temel alarak veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Bu araştırma modelinin seçilme nedeni, açık uçlu veriler toplamamıza izin vermesi ve topladığımız bilgileri ilerletip geliştirmemizi esnek kılarak araştırma modeline uyarlayabilmemizdir. Topladığımız bilgiler üç ay boyunca yaptığımız alan araştırması sonucunda, insan hakları dilinin nasıl kullanıldığını ve kültürel bağlam içinde nasıl anlaşıldığını kavramak için hükümet yetkililerinden, sivil toplum mensuplarından ve bireylerin gözlemlenmesinden elde edilmiştir. Yapısalcı bir yaklaşımla toplanan verileri analiz etmedeki amacımız, insan hakları terminolojisi ile farklı sosyal ve tarihsel tecrübelerin insan haklarının batı dışı toplumlarda korunmasına, özendirilmesine ve eğitimine alternatif bir yaklaşım sunabilmektir.

Vak'a İncelemesi

Yin (2003) vak'a incelemesini, özellikle fenomen ve bağlamı arasındaki sınırın açık olmadığı durumlarda, çağdaş bir fenomeni gerçek yaşam bağlamında inceleyen ampirik bir araştırma olarak tanımlar. Bu metot özellikle mutlak bir olay veya yönelim ile bağlamı arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanılır. Fenomen ve bağlamı

arasındaki ilişkinin incelenmesi, veri toplamada kullanılan kaynakların farklılığı sayesinde daha da etkin hâle getirilmiştir. Her ne kadar diğer araştırma metotları veri toplama kaynağı olarak tek bir yöntem kullansa da, vak'a incelemesi kanıt toplamada çoklu bir yöntem seçer ve bu anlamıyla daha kapsamlıdır (Yin, 2003). Yin tarafından özetlendiği şekli ile bu veri toplama yöntemleri, doküman ve arşiv kayıtlarının incelenmesi, görüşmeler, doğrudan gözlem, katılımcı ve gözlem incelemesinden oluşmaktadır.

Kapsamlı bir veri toplama stratejisine ek olarak vak'a incelemesi, teoriyi kendi projesinin bir parçası olarak değerlendirir. Teori burada örnek olay sonuçlarının analitik olarak genellenmesini sağlamada önemli bir yer tutar (Yin, 2003). Metodun bu önemli yönü -araştırma sonuçlarının genellenmesinde teoriyi kullanması-disiplinin özgün bir söylemiyle araştırmayı hem ilişkilendirmede hem de oluşturmada önemlidir. Örnek olay metodunun üçüncü bir güçlü yönü de araştırmacıya açıklama, tanımlama ve inceleme seçeneklerinden birini araç olarak seçmesini sağlamasıdır. İnsan hakları gibi nispeten daha yeni sayılabilecek söylemlerde bu bahsettiğim şey özellikle önemlidir; çünkü farklı fenomenlerden kaynaklanan veya etkilenen sosyal, politik ve ekonomik değişiklikler açıklayıcı, tanımlayıcı veya inceleyici olarak sunulabilmektedir.

Delfi Tekniği

Delfi tekniği, uzman bir insan grubunu problemin çözümü için bir girdi olarak kullanan veri toplama tekniğine denir (*Delphi Technique*, 1999). Bu yöntemde katılımcılara cevaplamaları için bir soru formu verilir ve müteakip formlarda verilen cevaplar aracılığı ile teyit edilerek her bir katılımcıdan alınan geri bildirimler ile bir özet oluşturulur. Delfi tekniğini araştırmada kullanmanın avantajları düşük ekonomik giderler sunması ve eğitimli insanlardan araştırma konumuz olan fenomene yönelik güvenilir cevaplar elde edilebilmesidir. Soru formu veya anket yüz yüze gerçekleştirilmediğinden, grup üyelerinin ve araştırmacının kendisinin katılımcı üzerindeki etkisi yüz yüze görüşme ve birey ve grup katılımı ile gerçekleştirilen araştırmalara kıyaslandığında nispeten daha düşük olmaktadır (*Delphi Technique*, 1999). Delfi tekniği örnek olay incelemelerinde oldukça önemli bir araçtır; çünkü araştırmacıya veri toplama sürecinde güvenilir bir bilgi kaynağı sunmaktadır.

Örnek Olay İncelemesinin ve Delfi Tekniğinin Bu Araştırmada Uygulanması

Bu çalışmanın amacını gerçekleştirmek için vak'a incelenmesi Pakistan üzerinde yoğunlaşmıştır. İnsan hakları dilinin geliştiği ve kullanıldığı bağlam batılı olmayan toplumlarda neden insan haklarının korunmasında ve özendirilmesinde engel çıkarmaktadır? Bahsettiğimiz amacımıza ulaşmak için kullanılan temel kaynaklar ve dokümanlar özellikle gazete makaleleri, insan hakları çalışmaları, kitaplar ve akademik dergi makaleleridir. Görüşmeler, araştırmacı tarafından yapılan doğrudan gözlemler ve katılımlı gözlemler veri toplama sürecinde vak'a incelemesinde kullanılmış tekniklerdir.

Delfi tekniği, bu çalışmada Pakistan'da insan hakları konusunda önemli sayılan uzmanlar ile yapılan görüşmelerde araç olarak kullanılmıştır. Görüşülen kimseler, bu

alanda uzman ve etkin kişilerden oluşmaktadır. Onların konu hakkındaki ehliyetleri bizim araştırmamızla birleştirildiğinde çalışmanın sonuçlarını oluşturmada kullanılan ve analiz edilen güvenilir verinin artmasını sağlamıştır. İki metot da birbirlerini karşılıklı olarak destekler ve çalışmanın bütünlüğünü güçlendirir.

Veri Toplamada Kullanılan Prosedürler

Araştırma için katılımcılar amaca uygun olarak hükümet görevlilerinden, sivil toplum kuruluşları üyelerinden ve Karaçi ve Sindh gibi liman şehirlerinde yaşayan bireylerden seçilmiştir. Her ne kadar bütünü kapsayan bir örneklem oluşturmamış olsak da araştırmaya katılanlar, insan haklarının korunması, özendirilmesi ve eğitiminde şu anda önemli (veya potansiyel olarak rol alabilecek) pozisyonlarda bulunmalarından dolayı seçilmişlerdir. Bu araştırmanın yapıldığı kimseler, Pakistan'da sürdürülebilir bir barış ortamının oluşturulmasında çalışan kimselerdir. Görüşmeler ya çalışma ortamlarında ya özel bürolarında veya kendi evlerinde gerçekleştirilmiştir. İstisna olarak görüşmecilerden biri ile bir restoran ortamında görüşülmüştür. Katılımcılar ile araştırmacının bizzat kendisi görüşmüş ve insan hakları alanındaki profesyonel kapasiteleri yine araştırmacı tarafından imkân dâhilinde gözlemlenmiştir.

Çalışmada çok çeşitli veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Bunlar çalışma ortamlarında sosyal bilimcilerin ve profesyonel insan hakları aktivistlerinin gözlemlenmesi, yüz yüze görüşmeler, telefon görüşmeleri, doküman ve görsel malzemelerin incelenmesidir. Gerçekleştirilen gözlemler ve görüşmeler aşağıda tartışılmıştır. Araştırmanın ilk aşamasında birinci ve ikinci el veriler içeren akademik makale ve kitaplar, gazete kupürleri, uluslararası raporlar ve Pakistan'daki sivil toplum kuruluşları tarafından yayımlanmış resmî raporlar değerlendirilmiştir. Son olarak, insan hakları ihlâline uğramış kurbanların görüşmelerini içeren video kayıtları bu çalışmada ek kaynaklar olarak kullanılmıştır.

Araştırmacının Rolü

Araştırmacının temel amacı, Pakistan toplumunun farklı kesimlerinden vatandaşların düşüncelerini yansıtacak şekilde alandan veriler elde etmektir. Bu çalışma hedefini Pakistan Karaçi'de üç ay boyunca etnografik araçlar kullanarak yerine getirmiştir. İnsan hakları temelli faaliyet gösteren bir kuruluşta çalışan bir stajyer olarak araştırmacı, hükümet binalarına girebilmiş, sivil toplum üyeleri (hükümet dışı insan hakları kuruluşları liderleri, avukatlar, insan hakları aktivistleri, insan hakları konusunda çalışmalar yapan sosyal bilimciler) ve Pakistanlı vatandaşlar ile görüşebilmiştir. Araştırmacının Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlığı, hem avantaj hem de dezavantaj getirmiştir. Sivil toplum kuruluşları ve insan hakları aktivistleri detaylı bilgiler ve kişisel fikir vermek konusunda daha istekli davrandıkları hâlde, hükümet mensupları ve bazı vatandaşlar daha ihtiyatlı davranmışlardır. Araştırmacının açık uçlu sorular kullanmış olması, katılımcılara soruları araştırma konusu içinde kendi konumlarını göz önünde bulundurarak cevaplama fırsatı vermiştir. Araştırmacı yapılan görüşmelerin araştırma amacı taşıdığını, bazı bireyleri ve organizasyonları politik bir amaç için hedef seçmediğini özellikle belirtmiştir.

Araştırmada kullanılan yöntem ve metottan kaynaklanan teknik detayların yanı sıra araştırmacı; cinsiyeti (kadın), dinî inanışları (Sünnî İslâm ibadetlerini yerine getirme), Pakistan'daki ve Birleşmiş Devletlerdeki sosyoekonomik statüsü gibi kişisel özelliklerinin de katılımcılar üzerinde potansiyel bir etkisinin olduğunu farkındadır. Geleneksel patriarkal bir toplumda kadın araştırmacıdan çekinen erkek katılımcılar ile verimli görüşmeler yapabilmek oldukça zordur. Bundan dolayı da araştırmacı, özellikle karşı cinse ait ön yargılar ve kalıp düşünceler hakkında bilinçli olmak konusunda kendini zorlamıştır. Diğer taraftan da hem sosyal hem de ekonomik öncelikli pozisyonu araştırmacıya, diğer durumda araştırma yapmak için görüşme yapma imkânı bulamayacağı muhtemel katılımcılara ulaşma imkânı sağlamıştır.

Veri Analizleri

Aşağıda sunacağımız Pakistan analizi evrenselcilik ve kültürel görecelik tartışmasının bazı yönlerini özetlemek için gerçekleştirilmiştir. Her iki ideolojik paradigmanın ülkenin hem kurumlarında hem de yapısında bulunduğunu ortaya koymak, toplumun bütün alanlarında uygulanabilecek ve sürdürülebilecek anlamlı ve bütüncül bir insan hakları yaklaşımının var olabilmesi için genel bir zeminin gerekliliğini göstermektedir. Evrenselcilik ve kültürel görecelik arasındaki bölünme, İslâm'ın ve Pakistan sivil toplumunun etkisi altında kalmış, politik rejim tarafından belirlenmiştir. Burada şunu ortaya özellikle koymamız gerekiyor ki İslâm'ın sosyal adalet ilkesi ile bireylerin bunu anlamaları ve yorumlamaları arasında önemli bir fark vardır.

Bu bölümde üç alt başlık tartışılacaktır: (i) Dinin ve politikanın rolü, (ii) insan haklarının evrenselliğinde sivil toplumun baskısı ve (iii) Pakistan'da insan hakları konusunda kamuoyundaki farklılıklar. Bu bölümde makalenin araştırma metodu bölümünde tanımladığımız birinci ve ikinci el verileri kullanacağız. Fakat Pakistan'da insan haklarını tartışabilmek için kısa bir şekilde ideolojik ve politik zemini anlatmak gerekiyor.

Politik ve İdeolojik Arka Plan

Pakistan İslâm Cumhuriyeti, Hindistan'ın İngiliz hâkimiyetinden kurtulmasını takiben 1947 yılında bağımsızlığına kavuşmuştur. Kurulmasındaki temel belirleyici etken de Güney Asyalı Müslümanların ayrı bir ülke kurmak talepleri olmuştur. Esposito ve Voll bu süreç içinde İslâm'ın rolünün üç kat daha arttığını belirtiyorlar. İslâm insanlara, (i) bütüncül bir ulusal kimlik, (ii) meşruiyet, (iii) Hindistanlı Müslümanların göstermiş olduğu sosyal eşitsizliğe karşı bir protesto aracı sunmuştur (Esposito & Voll, 1996). Sonunda, bağımsızlık elde edilmiş ve en azından teoride de olsa İslâmî devlet kurulmuştur. Pakistan halkı İngiliz kolonisi döneminde uzun süre birçok batılı politik kavramın etkisi altında kalmıştır. Sonuç olarak da devlet hem İslâm'ı hem de batılı bilgiyi kurumsallığında kullanmıştır. Uzun yıllar sonra bu iki farklı kaynak hem bir sosyal ve politik gelişme sağlamış hem de bir dinî fanatizm ve müsamahasızlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kültürel Göreceliğin Din ve Politikaya Etikisi

Pakistan'da dinin ve politikanın etkisini daha iyi anlayabilmemiz için analizimize en yukarıdan, yani anayasadan başlamak bizim için oldukça verimli olacaktır. İnsan hakları ve sosyal adalet kavramlarının uygulamasını araştırırken Pakistan anayasasının önemi, onun ülkedeki federal politik sistemin oluşmasındaki etkisinden kaynaklanır. Bu anayasa Kur'an'da tanımlanan adalet anlayışı üzerine kurulmuştur. Anayasanın ikinci bölümü olan Asli Haklar ve Siyasî Prensipler bölümünde sosyal adalet ve insan haklarının hükümet tarafından uygulanmasından bahsedilir. Anayasanın dokuzuncu bölümü tamamen İslâmî hükümlere ayrılmıştır. Bu bölümün detaylı bir analizi, bahsedilen İslâmî hükümlerin sosyal adalet ve insan hakları konusu ile direkt bir bağlantısı olduğunu ortaya koyar. Sadece giriş bölümünden üç ayrı örnek gösterilebilir:

Demokrasi, özgürlük, eşitlik, hoşgörü ve sosyal adalet İslâm tarafından ifade edildiği gibi her yerde tam olarak gözlemlenebilmelidir.

Temel haklar garanti altına alınmıştır: Sınıf eşitliği, hukuk önünde eşitlik, sosyal, ekonomik ve politik adalet, düşünce, ifade, inanç ve fikir özgürlüğü, ibadet ve cemiyetleşme hakları; hukuk ve kamu ahlâkına bağlıdır.

Pakistan'ın kurucusu Kaid-i Azam (Büyük Komutan) Mohammad Ali Jinnah'ın ifadelerine bağlı kalarak Pakistan, İslâm'ın sosyal adalet ilkesine bağlı demokratik bir devlettir (*Constitution of the Islamic Republic of Pakistan*, 2004).

Devlet yönetiminde İslâm'ın ve batılı yaklaşımın bir bileşkesini anayasanın satırları arasından çıkarabiliriz. Anayasanın giriş bölümü çok rahat bir şekilde birçok batılı kavramla yer değiştirebilir. İslâm ve modernite arasında orta bir yolu bulmanın çabası olarak Pakistan Anayasası bir sembol değeri taşımaktadır.

Anayasanın ikinci kısmı "Temel Haklar ve Prensipler"e ayrılmıştır. Dokuzuncu maddede "Kimse hukukla korunmuş olan yaşam ve özgürlüğünden mahrum bırakılamaz." hükmü yer alır. Kur'an'daki "bir insanı haksız yere öldürenin bütün insanlığı öldürmüş olacağı" (5/Maide, 32) ilkesi bu kanunun arkasındaki motivasyon olabilir. İnsanlığın evrenselliği ilkesi, Kur'an'da belirtilen şekli ile burada da bulunmaktadır: "Bütün insanlar hukuk önünde eşittir ve hukuk tarafından eşit şekilde korunurlar" (*Constitution of the Islamic Republic of Pakistan*, 2004). Benzer şekillerde Pakistan anayasasında vatandaşlar arasında insan haklarının korunması ve uygulanmasını açıklayan bir dizi başka hükümler de bulunmaktadır. Otuz üçüncü maddeden otuz sekizinci maddeye kadar azınlıklara, çocuklara ve kadınlara adil davranma konusu işlenmiştir. Hemen hemen her yerde bu sayılan topluluklar (kadınlar ve çocuklar) marjinal kalan vatandaşlardır, tabii buna Pakistan da dâhildir.

Yüzeysel olarak baktığımızda, özellikle de insan hakları temel alındığında Pakistan Anayasası kendisini evrensel olarak kabul etmektedir. Fakat anayasanın kendisinin de açıkça ortaya koyduğu gibi bahsedilen sosyal adalet ve insan hakları ilkeleri, ilk etapta dünyadaki bütün insanların eşitliğini savunan evrensel insan hakları ilkelere rinden değil, bir din olarak İslâm'dan kaynaklanmaktadır. Buradan ortaya çıkan so-

nuç yukarıda bahsedilen evrensellik ilkesini Pakistan'ın bir kavram olarak kabul etmediği değildir. Ayrıca İslâm'ın ortaya koymuş olduğu prensipler ve uygulamalar bizim çalışmamızın çerçevesi içine girmemektedir. Burada yapılacak olan kültürel göreceliğin ülkenin politik yapısına nasıl gömüldüğünü aydınlatmaktır. Müslüman bir çoğunluğun ülkesi olması dolayısıyla politik liderlerin yerel olarak insan haklarının kurumsallaştırılmasında İslâm'ı bir araç olarak kullandıkları söylenebilir. Diğer taraftan da İslâm'ın politikleştirilmesinin, gücü kontrol eden kesimleri meşrulaştırdığı iddia edilebilir.

Siegel'in (2004) işaret ettiği gibi insan haklarında kültürel göreceliği savunanlar "Liberal batının insan haklarının desteklenmesi konusundaki ortak tutumu geniş bir zaman boyutu içinde geliştirmiştir, bundan dolayı gelişmekte olan ülkelerin insan hakları anlayışlarını oluşturmaları için zamana ihtiyaçları vardır." görüşünü ortaya atarlar. Bu değerlendirme insan hakları söyleminde farklı göreceli yaklaşımlara alan açması açısından önemlidir. Henüz çok genç olan Pakistan'ın evrenselciliğin gerçekleştirmiş olduğu ekonomik, sosyal ve politik alt yapıyı bu kadar çabuk oluşturmalarını nasıl bekleyebiliriz? Bazı düşünürler Pakistan gibi geçiş toplumlarında, kendi alt yapılarında insan haklarının korunması ve uygulanmasını sağlayabilmek için bu geçiş konumlarını bir araç olarak kullanabileceklerini belirtiyorlar. Fakat batı toplumlarının kendi ekonomik ve politik sistemlerini sağlamlaştırdıktan sonra insan hakları kültürünü edindiklerini düşünürsek bu görüşün hiç de adil olmadığını ve basiretsiz olduğunu söyleyebiliriz.

Monshipouri'ye göre Pakistan İslâm Cumhuriyeti kültürel ve etnik politikasında parçalanmışlığın olduğu, çıkar gruplarının baskısının hayli yüksek dozajda görüldüğü, sürekli bir yozlaşmanın hüküm sürdüğü bir ortamda, ekonomik liberalleşmesini gerçekleştirmeye çalışan bir ülkedir (Monshipouri, 2004). 1947'de kurulduğundan beri çok az süre politik huzur yaşamıştır. Modernleşmeye ve demokratikleşmeye karşı bir baskı unsuru olmaya devam eden İslâmî kimlik talepleri, ekonomiye de fazladan bir fatura yüklemiştir. Para ve kaynak düzeyinde dış borçlara bağımlı olması Pakistan'daki bu uçuculuğun da sebebidir. Ülkedeki bazı militarist gruplar, Pakistan'ın İslâmî olmayan ülkelerle özellikle batılı ülkelerle ilişki kurmamasını isterken, federal hükümetler ve sivil insan hakları organizasyonları Pakistan ve batı ülkeleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi desteklemekteler. Bu çabaları basit şekilde pro-İslâm'ın pro-batıcılığa karşıtlığı olarak okuyabiliriz. İnsan hakları açısından politik dengesizlik oldukça tehlikelidir; çünkü bu durumlarda ekonomik ve politik öncelikler insan haklarının korunması ve uygulanması taleplerinin önüne geçmekte, yani İslâm batılı evrensellik ve göreceliğin önüne bir değer olarak çıkmaktadır.

Demokratikleşmeye, modernleşmeye ve insan hakları uygulamalarına engel olan diğer etkenler "anayasal sistemin üzerinde kişisel yönetimin egemen olması", "ordunun güçlü etkisi", "politik düzenindeki sorumluluk eksikliği" ve "dengesiz devlet-toplum ilişkisi"dir (Monshipouri, 2004). Çünkü politik elitler barış ortamını sağlamak için hâlâ ordu gibi şiddet mekanizmalarını kullanmaya devam etmektedir ve bundan dolayı insan haklarına karşı saygı ve güven eksikliği devam etmektedir. Bunlara ek olarak politik elitlerde ve çevrelerindeki insan kitlelerinde olma-

yan sorumluluk duygusu, insan haklarının uygulanması ve korunması fiillerinin ulusal düzeyde önceliğinin hep düşük olmasına neden olmaktadır.

Pakistan İslâm Cumhuriyeti hükümet yetkililerinin insan haklarına karşı umursamazlıkları da diğer önemli bir sorundur. Adalet ve İnsan Hakları Hukuk Kurumu yetkilisi bir memur ile yapılan görüşmede insan hakları ihlallerine özellikle kadınlara yönelik olanlara karşı ileri derecede bir kayıtsızlığın varlığı karşımıza çıkmıştır. Görüşülen kişi kategorik olarak insan hakları kavramını batılı liberal değerlerle özdeşleştirdi ve bu değerlerin doğuda özellikle de Pakistan'da bir karşılığının olmadığını vurguladı (Röportaj: Yetkili mercideki kişi, 2004). Yetkili kişi insan kaçakçılığı¹ örneğini kullanarak kaçırılan kadınların gerçekten insan hakları mağduru olmadığını, kendi edepsizlikleri yüzünden batılı anlamda bir insan hakları kurbanı olduklarını belirtmiştir. Yetkili kişinin bakış açısına göre "kadınlar kendi kendilerine veya başkaları tarafından mağdurlaştırılmazlar, sadece istenmeyen şekilde sonuçlanacak seçimler yaparlar." İstenmeyen sonuçlar ortaya çıktığında da bu kadınlar ve batılı insan haklarına sempati duyanlar, hemen kadınların insan hakları mağduru olduğu yaygarasına başlarlar. Yetkili kişi insan hakları ihlali dediğimiz şeyin mağdur olmuş kadınların sahibiyet ve sorumluluk eksikliğinden kaynaklanan seçimleri olduğunu söylemekte, var olan alternatiflerden birini seçmeye zorlanmış olmalarının etkisini göz ardı etmektedir. Yetkili tarafından Pakistan'daki vatandaşların insan haklarını tanımlamada, İslâm'ın ve Pakistan'ın kendi kültürünün tek geçerli kaynak olduğunu gösterebilmek için kültürel göreceliğin uç bir yorumu kullanılmıştır.

Adalet ve İnsan Hakları Hukuk Kurumu yetkilisi memurun söylediklerine muhalif olarak ifade veren Pasaport Bürosu Başkan Yardımcısı Ikbal Mehmood Federal Soruşturma Bürosu tarafından sorgulamaya alınmıştır. Mehmood'un genel fikri şu yöndedir: Pakistan, hükümet organları, sivil toplum kuruluşları ve halkın bir araya gelmesi ile insan haklarının korunması ve uygulanmasının geliştirilmesinde önemli katkılar sağlayacak potansiyele sahiptir. Mehmood Pakistan'da başarılı bir insan hakları programının, evrensel insan hakları standartları ve belgelerinin bilincinde olmayı ve bu normların kültürel göreceli bir şekilde uygulanması sayesinde başarılacağını belirtmiştir. Ayrıca şunu özellikle belirtmek gerekir ki Pakistan İslâm hukuk biliminin esaslarına göre yönetilen bir ulustur; bundan dolayı insan haklarının dili buranın insanlarına tanıyacakları bir format içinde sunulmalıdır (Mehmood, 2004). Dinî ve kültürel bir dil içinde hazırlanmış insan hakları çerçevesi, en iyi şekilde bu dili kullanan insanlar tarafından anlaşılacaktır.

¹ Birleşmiş Milletler İnsan Kaçakçılığını -özellikle kadın ve çocuk- Engelleme ve Cezalandırma Protokolü insan kaçakçılığını, "insanların, çıkar hedefleyerek kullanma amacıyla, bir başka kişinin üzerinde hâkimiyet kurmaya yönelik olarak, kişinin savunmasız durumunu kullanarak veyahut güç kullanarak, tehdit ederek, kaçırarak, sahtekârlık yaparak toplanması, taşınması ve salâhiyetlerinin kendi ellerinden alınması" olarak tanımlamaktadır. Bu sömürü faaliyeti en alt seviyesinde "birisinin fahişeliğini kötüye kullanmak veya diğer cinsel taciz türleri, çalışmaya veya hizmet etmeye zorlamak, kölelik ve kölelik benzeri eylemler, iş mahkûmiyeti veya organ çalmak" fiillerini içine almaktadır (Uluslararası Göçmen Bürosu, 2004).

Görüldüğü gibi kültürel görecelik hakkındaki tartışma her iki hükümet yetkilisi tarafından da yapılmıştır, ama insan hakları söylemine bu kültürel göreceliğin hangi derecede etki edeceği noktasında birbirlerinden ayrılmaktadırlar. İlk yetkilinin sunduğu tanımlama şekli Pakistan'daki insan hakları araştırmalarında daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı yetkili -ki görevi insan hakları ihlallerini gözlemlemektir- batıda anlaşıldığı şekli ile bir insan haklarının kendi ülkesine uymadığını söylemekte ve adı geçen hakların evrenselliğini göz ardı etmektedir. Buradaki ironi rahatsız edici düzeydedir. Aynı yetkili "insan hakları ihlali" teriminin araştırmacının Amerika'da görmüş olduğu eğitim tarzından kaynaklandığını ve Pakistan'ın "dünyanın geri kalan kısmına kötü görüldüğü" yargısını da içinde taşıdığını belirtmiştir (Röportaj: Yetkili mercideki kişi). Kişisel bakış açısının getireceği olumsuz etkinin farkında olarak isminin kullanılmasını istemiştir.

İnsan hakları alanında uzman hükümet yetkilileri ile yapılan görüşmeler ve anayasanın analiz edilmesi kültürel göreceliğin, hükümetin ve Pakistan'daki insan hakları yaklaşımının arkasındaki temel belirleyici ideoloji olduğunu göstermiştir. Yakın bir gelecekte politik alt yapıda evrensellik lehine geniş bir değişim, uzak bir ihtimal olarak görünüyor. Bundan dolayı Pakistan'da insan hakları tartışmalarına kültürel göreceliği aktif olarak dâhil etmek gerekmektedir. Mehmood hem Pakistanlı vatandaşları hem de uluslararası toplumu insan haklarının korunması ve uygulanması konusunda karşılaşılan zorluklar hakkında eğitmek için yoğun bir zaman ayırmaktadır. Uluslararası toplumun Pakistan'da insan hakları ile ilgili var olan kültürel ön yargıları toleranslı karşılaması gerektiğini belirten Mehmood, insan haklarının içsel bir kabulünün insan haklarının hem ülke çapında hem de diğer çevre ülkelerde daha fazla etkili olmasını sağlayacağını önemle vurgular (Mehmood, 2004).

İnsan Haklarının Evrenselleştirilmesinde Sivil Toplumun Rolü

İslâm tarihinde sivil toplum, ulema ve bilginler tarafından oluşturulmuştur. Esposito ve Voll (2001) İslâm ulemasını, "İslâm hukukunun temel eserlerinin yorumlayıcısı ve kontrol edicisi" gerçek entelektüeller olarak tanımlıyorlar. Bu onları hem halk nazarında hem de yönetimdeki hükümet nazarında değerli kılmıştır. İslâm hukukunun yorumlayıcıları ve uygulayıcıları olarak ulema, toplum tarafından kendi iyilikleri için belli bir güven ve hürmet görmüşlerdir. Bu yönlerinden dolayı yönetimler, toplumdaki meşruiyetlerini devam ettirmek için yapacakları faaliyetlerde ulema sınıfının fikir ve görüşlerini almak zorunda kalmışlardır. Modern toplum açısından ise bir tehlike söz konusudur. Bahsedilen bu ilişki biçimi toplumun faydasını sağlama yönüne değil de, yönetimin lehine dönerse eskiden halka karşı gösterilen tolerans şu dönemde bulunmayabilir.

Buna karşıt olarak John Kelsay (2002) İslâm toplumlarında hükümet ve dinî otoritenin rollerine yönelik daha farklı bir fikir ortaya koymaktadır. Kelsay "tamamlayıcı tez" (complementarity thesis) kavramını ortaya atar. İslâm toplumlarında din ve siyaset "insanın refahını sağlamak" için karşılıklı olarak birbirlerini desteklerler. Bir İslâm toplumu olarak Pakistan bu teze uymaktadır. Kelsay bu teorinin hükümet ve sivil toplum arasında "yaratıcı bir gerilim" (creative tension) varsaydığını söyler. Bu bakış açısı birçok açıdan Pakistan'daki sivil toplum için pozitif yönler ortaya ko-

yabilir. Birincisi, aradaki ilişkiyi bir güvenlik çerçevesinden gören bakış açısını azaltabilir. İkincisi, vatandaşlara hem dinî hem de politik kurumlara verecekleri destek ile güç sağlarlar. Üçüncüsü, İslâmî temel prensipler baz alınarak dinî otoriteler hükümeti eleştirmede bağımsız davranabilirler. Son olarak, Pakistan hükümeti sivil toplum üyelerinin sağladığı bilgi ve etkiyi bir avantaja çevirebilir. İslâm ve modernite arasında var olduğu kabul edilen çatışmanın burada sunulan, dinî otoritelerin hükümet ile bütünleştiği ilişki tarzı ile ortadan kalkacağını umabiliriz.

Pakistan ve sivil toplum üzerine yapılan tartışmada birçok kişi tarafından sorulan soru “Sivil toplum tam olarak nedir ve kimlerden oluşur?” şeklindedir. Kelsay (2002) “Çıkarları ve İslâm algısı hükümet ve ulema tarafından tam olarak yansıtılmayan yeni bir sınıfa bağımsız bir alan nasıl sağlanabilir ve bunun çabası nasıl ortaya konabilir?” sorusunu sormaktadır. Değerli ve yerinde bir fikir olarak bu anlayış şu an Pakistan’da önemli bir harekettir. Bu yaklaşım, İslâm’ın anlaşılmasında ve toplum üyelerine uygulanmasında eleştirel olmayı savunduğu için önemlidir. Bunun alternatifi, bir avuç insana bütün bir toplumun nasıl düşüneceğini ve davranacağını kontrol etme hakkı tanır.

Pakistan’da birçok kuruluş, organizasyon ve birey İslâmî sosyal adaletin toplumun tümüne nasıl uygulanacağını ve yorumlanacağını araştırmaktadır. Pakistan’da bir profesör, “Sivil toplum, ailenin üzerinde veya devletin altında olduğuna bakmadan gönüllü davranışları kapsar.” demektedir. Eğer vatandaşlar herhangi bir sorunla karşılaşarlarsa bir araya gelirler, organize olurlar ve sorunu çözmek için beraber hareket ederler (Masud, 2004). Masud’un tanımladığına göre Pakistan’da insan hakları kuruluşlarında çalışanlar öğretmenler, avukatlar, gazeteciler ve öğrencilerden oluşmaktadır. Sivil toplumu oluşturan insanların bu kadar çeşitli olması, Pakistan gibi yerlerde sivil toplumun güçlendirilmesi açısından gereklidir, çünkü inançta, uygulamada ve yorumlamada farklılığın artması, bunun toplumsal bağlamda daha fazla görünür olmasını sağlayacaktır. Tartışmada bir araç olması anlamında Pakistan’daki sivil toplum, insan hakları eğitimi ve uygulamalarında itici bir güç olmaktadır.

Alan araştırmamız içerisinde evrensel insan hakları standartlarının uygulanması konusunda profesyonel olarak aktif rol alan birçok sivil toplum kuruluşu mensubu ile gerek bireysel olarak gerekse bağlı buldukları sivil toplum kuruluşunun üyeleri olarak Karaçi’de görüşmeler yapıldı. Bir sivil toplum kuruluşunun Pakistan’daki kadın ve çocuklarla ilgili insan haklarının geliştirilmesi çalışmalarında araştırma asistanı olarak buldum ve bu sayede ülkedeki çeşitli insan hakları sorunlarını hem yerinde gözlemledim hem de aktivistler ile görüşmeler yapma imkânım oldu. Rasta İlerleme Danışmanları Araştırmaları yöneticisi Muneezeh Saed Khan, kendi vatanı Pakistan’da kadın ve çocuklara karşı işlenen insan hakları ihlallerini on yıla yakın bir zamandır takip etmektedir. Khan’a göre birçok ihlâl direkt olarak bir bireyi veya bir grubu sömürme niyeti ile gerçekleştirilmektedir. Ayrıca gelişme programlarında insan hakları öncelikle korunması gereken haklar olarak değerlendirilmemektedir (Khan M. S., 2004). Khan evrensel insan haklarını kabul etmektedir. Kendi yürüttüğü organizasyon faaliyetlerini uluslararası standartlara ve insan hakları belgelerine dayanarak gerçekleştirmektedir. Fakat bun-

larla sınırlı kalmayıp İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (UDHR), Uluslararası Sivil ve Politik Haklar Sözleşmesi (ICCPR), Kadınlara Karşı İşlenen Ayrımcılıklarla Mücadele Birliği (CEDAW) ve Birleşmiş Devletler İnsan Haklarını Koruma, Yayma ve Eğitim Sistemini de kullanmaktalar (Raasta Development Consultants, 2004). Evrenselcilik, bu organizasyonların teorik ve pratik çerçevelerini kurmada kullandıkları önemli bir referans kavramdır. Burada faaliyet yapan benzer kuruluşlar insan haklarına evrensel yaklaşımı kalben kabul etmişler ve Pakistan'da bunun çabasını vermektedirler.

Pakistan'daki diğer kadın aktivistler de evrensel insan hakları standartlarını kabul etmede Khan ile aynı fikirleri paylaşıyorlar. Avukat Zeb (Advocate Zeb) olarak bilinen bir avukat, Karaçi'de uzun zamandır sivil ve politik insan hakları üzerine çalışmaktadır. Kazandığı ünü ve tecrübesi sayesinde hem hükümet hem de sivil toplum kuruluşları ve bireyler kendisinden danışmanlık hizmetleri almaktadır (Advocate Zeb, 2004). Aurat organizasyonundan Nuzhet Shirin de insan haklarının korunması alanında deneyimli isimlerden biridir. Her iki kadın da insan haklarına evrensel bir yaklaşım olmadan Pakistan gibi gelişmekte olan ülkelerde, insan haklarının aldığı seyri takip etmenin olanaksız olduğunu dile getirmektedirler. Buna ek olarak Shirin insan hakları ihlallerinin bu kadar sık olmasının sebebinin, kimsenin kendisini bu haklara saygı duyması gerektiği konusunda bağlı hissetmemesi olduğunu ekliyor (Shirin & Brohi, 2004). Hükümet de özellikle bu ihlalleri işleyenler kendi çalışanları ise oldukça gevşek bir tutum sergilemektedir. Meselâ polis memurları kendileri rüşvet almaya oldukça yatkın oldukları hâlde, kendi yargılama alanlarında gerçekleşen bariz insan hakları ihlallerine karşı gözlerini kapatmaktadırlar.

Daha önce de bahsi geçtiği gibi devlet çalışanları insan haklarının korunması, yaygınlaştırılması ve eğitimi konusuna daha kültürel göreceli bir yerden yaklaşırken, sivil toplum kuruluşları mensupları daha evrenselci bir bakışı tercih ediyorlar. Sivil toplum üyelerinde olduğu gibi devlet dışı işlerde çalışanlar da politik sistem ile direkt bir ideolojik karşıtlık içerisindedirler. Bu çatışmadaki en önemli faktör ise bir değerler sistemi ve insan haklarının tanımlanmasında bir etken olarak İslâm'ın kabulü ve nereye kadar kullanıldığıdır. Kendisi ile görüşme yapılan hiçbir sivil toplum kuruluşu mensubu tartışma içerisinde bir dinamik olarak İslâm'dan bahsetmemiştir. Onlar evrenselliğin ideallerini tamamen içselleştirmişlerdir. Dinî, kültürel, politik ve benzeri hiçbir dış etkenin etkisini hesaba katmayıp teori ve pratikte kabul edilen tek bir standarda göre insan haklarına yaklaşmaktadırlar. Görüşülen aktivistlerden edinilen izlenim, insan haklarının dinin ve kültürün üzerinde bir güç olarak kabul edildiği ve buna göre davranıldığıdır. Bu hassasiyet Karaçi'de ve Pakistan'ın genelinde sivil toplum kuruluşları arasında oldukça yaygın hâle gelmiştir. Görünen o ki evrenselcilik, sivil toplumun bazı etkili insanları arasından güçlü destekler almaktadır.

Kamuoyu: Evrenselcilik ve Kültürel Göreceliğin Bir Harmanlaması

Enformel görüşmeler ve araştırmacının kendi gözlemleri göstermiştir ki insan hakları bağlamında konuştuğumuzda Pakistanlı vatandaşlar ne tam olarak hükü-

met yetkilileri ile ne de sivil toplum kuruluşlarının üyeleri ile aynı fikirleri paylaşıyorlar. Bunlardan bazıları kültürel göreceli bir bakış açısına sahipken diğer bir kısmı da evrenselci bir yaklaşım sergilemekte. Her iki teorik ve pratik perspektifi kabul etmede ne mutlak olarak karşıtlar ne de tamamen kabul eder bir konumdadalar. Pakistan'da insan hakları pratiğine yaklaşırken birçok faktör etkili olsa da ekonomi bunlardan en çok etkili olanıdır. Bu çalışma, birisinin sosyoekonomik statüsü ile onun kültürel rölativizmi veya evrenselciliği seçmesi arasında direkt bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar teori ve pratikte mutlak bir evrenselliği tercih etmeseler de orta-üst ve üst sosyoekonomik sınıflar evrenselliği benimseme yönünde eğilim gösterirler (Khan G. M., 2004). Bu insanlar batılı eğitim metotlarını uygulayan ve göreceli olarak maddî olanakları daha iyi olan eğitim kurumlarını tercih ediyorlar. Birçok okul, zengin Pakistanlıları hem öğretimde hem de İngilizce konusunda beslemektedir. Ayrıca bir birey sosyoekonomik piramitte ne kadar yükselirse aynı değerleri paylaşan ve aynı eğitimi almış insanlarla ilişkileri de o kadar gelişiyor. Pakistan'ın dışına, özellikle Avrupa ve Amerika'ya, seyahat imkânları, sadece ekonomik kaynaklar konusunda savurganlık gösterebilecek bu insanlara özgüdür.

Sivil toplumun insan haklarının evrenselleşmesindeki rolünü gördüğümüz kadın katılımcıların hepsi yüksek eğitim almışlardı ve orta ve üst sınıf toplumsal yapıya aittiler. İngilizceyi iyi kullanabilmeleri sonucunda özellikle Amerika ve İngiltere gibi batılı toplumların politika, din ve insan hakları hakkındaki fikrî yapılarını gayet iyi bilmekteydiler. Bu kadınlar kültürel göreceliğe karşıt olarak evrenselliğin uygulamalarının değerini daha iyi biliyorlar ve daha kolay kabul ediyorlar, çünkü batı dili ve kültürü ile daha az ilişkisi olmuş insanlara nazaran bu bilgilere ulaşma şansları çok daha yüksektir. Uluslararası insan hakları standartları ile ilgili öğrendikleri fikir ve düşünceleri gerek Pakistan'da gerek dışarıda, bu alanla ilgilenen insanlarla paylaşma imkânına sahipler. Bu paylaşım imkânı konu ile ilgili kendi yorumlarını geliştirmelerine de imkân sağlamaktadır.

Aynı şekilde, sosyoekonomik statüsü düşük olanlar da benzer ekonomik ve sosyal statüdeki insanlarla bir bilgi paylaşımı gerçekleştirmekte. Bu sınıftaki insanlarla zengin sınıftaki insanlar arasındaki fark, eğitimidir. Yerel dilde yapılan temel eğitimin ve bölgesel kültürün sağladığına ek olarak okullar, alternatif dil ve kültürel söylem sağlayan kaynaklar olamayabilirler. Eğer insanlar gündelik gerçeklikleri olan farklı bilgi türlerine ulaşamazlar ise bildikleri mevcut şeyler statükoyu savunmalarına yol açar. Burada ortaya koymak istediğimiz hipotez, ekonomik kaynakların sınırlı olan insanların başka seçenekleri olmadığından dolayı göreceliği seçtikleri değildir. Bizim iddiamız, bu insanların insan haklarının göreceli yorumlarını desteklemelerinin nedeninin henüz yaşantılarında evrensellik diye bir kavramın tanımlanmamış olmasından kaynaklandığı yönündedir. Evrensellik, dini ve kültürel değerli bulmayan yabancı bir kavram olarak algılanmaktadır. Yaygın kabule göre gelişmekte olan ülkelerde din, etkisini hâlâ derinden hissettirmektedir. Daha geniş bir değerlendirme yaparsak, Pakistan'ın fakir sınıfları, durumlarını daha da geliştirmektense İslâm'ın prensiplerine ve ilkelerine sağlam bir şekilde bağlı kalmayı ter-

cih etmekte. Bu sebepten dolayı dinin ve kültürün gündelik yaşam üzerindeki açık etkisini kıran evrensellik gibi ideolojileri kabul etmek neredeyse imkânsızdır.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmamızın asıl gayesi, Pakistan'da insan haklarına uygulanan evrensellik ve kültürel göreceliğin geçerliliğini araştırmaktır. Her iki teorik perspektif de küresel insan hakları tartışmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Ne var ki evrenselcilik kendi konumunu insan haklarının korunması, eğitimi ve sorumluluğunu Birleşmiş Milletler sistemi aracılığıyla güvenceye almıştır. Çoğu kişi insan haklarına evrensel yaklaşımın ve dinin, kültürün ve insanlık dışındaki diğer dış etkenlerin hakların herkese eşit uygulanmasına engel olduğu düşüncesinin, batılı olduğunu kabul etmektedir. Batı dışı bazı toplumlar kültürel göreceliği, batı liberalizmini ve evrenselliği çürütmek için kullanmaktadırlar. Çünkü batılı standartlar sadece batılılar için standarttır, dünyanın başka bölgelerine uygulanamazlar. Göreceliğin evrensellikten daha geçerli bir perspektif olduğunu iddia etmenin kötü tarafı, bazı politik liderlerin kendi rejimleri tarafından uygulanan insan hakları ihlallerini ve zulümlerini meşrulaştırmak için bu paradigmayı kullanmalarına yol açmasıdır.

Bu çalışma, batı dışı toplumlarda -uygulamalarda teorilerden hiçbiri aşırı bir şekilde uygulanmamakta- hem kültürel göreceliğin hem de evrenselciliğin etkisini incelemektedir. Bunu yaparak da Pakistan toplumunda bireylerin insan haklarını nasıl farklı algıladıklarını ve uyguladıklarını gözlemledik. Özellikle hükümetlerin ve yerel yönetimlerin tutumları ve siyasetleri, sivil insan hakları organizasyonları ve kamuoyu görüşmeleri, gözlemler ve ikinci el veri elde etme yöntemleriyle incelenmiştir. Bu çalışmanın ortaya koyduğu hipotez, evrenselliğin teorik olarak kabul edilebileceği, fakat insan haklarının korunması ve eğitim programlarının uygulanmasında kültürel rölativizmin kullanılması gerektiğidir. Çünkü Pakistan her ne kadar batılı anlamda bir demokrasi ve modernleşmeye doğru hızla yol alan bir ülke olsa da anayasası İslâm hukukuna dayanan, Müslüman çoğunluğun yaşadığı bir toplumdur. Yapısalcılık Pakistan'da insan haklarına teorik ve pratik yaklaşımda bir diyalog ortamını şekillendirebilecek yeterli donanıma sahiptir.

Bu çalışmanın sonuçları, insan hakları uygulamalarına yapısalcı bir yaklaşımı desteklemektedir. Bu öneriyi ortaya atmamıza sebep olan üç etken vardır: (i) Pakistan vatandaşları arasında hem evrenselciliği hem de kültürel göreceliği destekleyen insan grupları vardır ve bu iki teoriden herhangi birinin ülkenin genel konumunu değiştirme konusunda çok az şansı vardır. (ii) Pakistan İslâm Cumhuriyeti insan haklarına karşı geleneksel bir kültürel tutum ve uluslararası toplumun evrensel prensipleri uygulama konusundaki güçlü desteği arasında bir denge konumu almaktadır. (iii) Yapısalcılık Pakistan'da insan hakları uygulamalarında hem teori hem de pratik açısından yeni bir zeminin oluşturulmasında bir paradigma olarak kullanılabilir.

Yapısalcılığın ortaya koymuş olduğu avantaj, evrenselcilik ve kültürel görecelik arasında bir köprü olmasıdır. Burada amaç, Pakistan'daki kompleks sosyal yapının gerçekliğini dikkate alan teorik ve pratik bir insan hakları perspektifi oluşturmak-

tır (Barkin, 2003). Bu dediğimizi yapmaya çalışırken karşılaşacağımız sorun, İslâmî sosyal adalet ve insan haklarını içinde barındıran bir kültürel görecelik teorisi ile kendi değerlerinin bütün insanlık için eşit derecede uygulanabilirliğini savunan evrensellik arasında uygun bir dengeyi sağlayabilmektir. Bu dengeye ulaşabilirsek farklı dinî, etnik ve politik gruplar arasındaki yerel çatışma azaltabilir, belki bir noktaya kadar durdurulabilir. Uluslararası alanda yapısalcı yaklaşım, Pakistan'ın uzun dönemden beri rekabet içinde olduğu Hindistan ile sorunlarını halletmesinde bir araç olabilir. Afganistan gibi geçiş dönemini yaşayan çevre ülkelerde de bir ekonomik ve politik dengenin oluşmasını sağlayabilir. Yapısalcılık ideolojik bir yönelim değildir, fakat her topluluğun bakış açısının yaratıcı yönlerini stratejik olarak birleştiren bir insan hakları yaklaşımı inşa etmede bir araçtır.

Amr Abdalla, değişimi teşvik etmede özellikle çatışmaları çözerken yerli kaynakların kullanılmasının gerektiğini belirtir. İslâm'ın sosyal adalet, eşitlik ve özgürlük gibi temel prensipleri "tarihsel yanlışlardan, İslâmî kaynakların yanlış yorumlarından" arındırılması için yeniden gözden geçirilmelidir (Abdalla, 2000–2001). Abdalla kendi tezini, toplumun çatışma çözüm sürecinde bütünleşmesi gerektiği fikri ile genişletir. Sivil toplum kuruluşu üyeleri bu süreçte hem İslâmî hem de seküler gelenekten edindikleri tecrübeleri sayesinde oldukça faydalı olabilirler. Pakistan'da çatışmaların çözüm sürecinde yer alan bireylerin, İslâm hukuku alanında ve diğer sosyal bilimlere ek olarak sosyoloji, psikoloji ve ekonomi disiplinlerinde donanımlı olmaları gerekmektedir. Bunun nedeni ise ancak böyle bir durumda çatışmayı ortaya çıkaran iç ve dış etkenler tespit edilebileceğidir. Açıkça belirtmek gerekirse, sivil toplum kuruluşu üyelerinin toplumun politik, dinî ve sosyal düzeyde eleştirisini yapabilmeleri için bu bahsi geçen donanımı kazanmış olmaları gerekmektedir. Dindar ve lâik insan hakları uzmanları ve aktivistleri arasında diyalog gereklidir. Buna ek olarak, Siegel, sosyal öğrenmenin temel ögesinin insan hakları adına sarf edilen politik ve hukukî çaba kadar bir diyalogun kaygısını güden İslâmî ve diğer ülkelerin aktivistlerinin önerilerinin kabulü olduğunu belirtiyor (Siegel, 2004). Sonuç olarak, yapısalcı yaklaşımın, bütün toplulukların Pakistan'ın faydasına olacak şekilde evrenselcilik ve kültürel görecelik arasındaki dengeyi bulmaları ile sağlanacağını görmekteyiz.

Kaynakça

- Abdalla, Amr. (2000-2001). Principles of Islamic interpersonal conflict intervention: A search within Islam and western literature. *Journal of Law and Religion*, Vol. 15 (1-2), pp. 101-134
- Advocate Zeb. (2004, July). Interview. *Human rights lawyer*. Karachi, Pakistan.
- An-Na'im, A. (Ed.). (1992). *Human rights in cross-cultural perspectives*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Avruch, K. (1998). *Culture and conflict resolution*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press.
- Avruch, K. (n.d.). Cultural relativism and human rights. In *Human Rights and Conflict* (Ed. J. Mertus & J. Helsing, forthcoming). Washington: United States Institute of Peace.
- Baehr, P. R. (1999). *Human rights: Universality in practice*. New York, NY: St. Martin's Press.
- Barkin, J. S. (2003). Realist constructivism. *International Studies Review*, 5, 325-342.
- Barkin, J. S. (2003). Realist constructivism. *International Studies Review*, 5, 325-342.
- Constitution of the Islamic Republic of Pakistan*. (2004). Retrieved December 3, 2004, from <http://www.pakistan.org/pakistan/constitution>.
- Curtet, C. L. (n.d.). Afghanistan: An International Committee of the Red Cross (ICRC) perspective on

- bringing assistance and protection to women during the Taliban regime. In *International Committee of the Red Cross*. Geneva, Switzerland.
- Delphi Technique (1999). Michigan State University Extension. Retrieved April 4, 2005, from <http://web1.msue.msu.edu/msue/imp/modii/iii00006.html>.
- Donnelly, J. (2003). *Universal human rights in theory and practice* (second edition). Ithaca: Cornell University Press.
- Esposito, J. L., & Voll, J. O. (1996). *Islam and democracy*. Oxford: Oxford.
- Esposito, J. L., & Voll, J. O. (2001). Introduction: Muslim activist intellectuals and their place in history. In *Makers of contemporary Islam*. Oxford: Oxford.
- Falk, R. (1992). Cultural foundations for the international protection of human rights. In *Human rights in cross-cultural perspectives* (Ed. A. An-Na'im). Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- International organization for migration*. (2004). Retrieved June 17, 2004, from <http://www.iom.int>.
- Kelsay, J. (2002). Civil society and government in Islam. In *Islamic political ethics: Civil society, pluralism and conflict* (Ed. S. Hashmi). Princeton, NJ: Princeton.
- Khan, G. M. (2004, May-August). Interview. Karachi, Pakistan.
- Khan, M. S. (2004, June-July). Interview. Manager of Research. Raasta Development Consultants. Karachi, Pakistan.
- Kobila, J. M. (2003). Comparative practice on human rights: North-south. In *The globalization of human rights* (Eds. J. M. Coicaud, M. W. Doyle, & A. M. Gardner). New York, NY: United Nations University Press.
- Langlois, A. J. (2002). Human rights: The globalisation and fragmentation of moral discourse. *Review of International Studies*, 28, 479-496.
- Masud, K. (2004, March 29). Defining civil society. *The News-Jang Group*. Retrieved December 3, 2004, from <http://www.jang.com.pk/thenews/mar2004-daily/29-03-2004/oped/o4.htm>.
- Mehmood, I. (2004, July 29). Interview. Deputy Director. Passport Circle of the Federal Investigation Agency. Karachi, Pakistan.
- Ministry of Law, Justice and Human Rights. (2004, July 23). Interview. High-ranking official. Sindh Regional Office. Karachi, Pakistan.
- Monshipouri, M. (2004). Exploring the dynamics of human rights and reform: Iran, Pakistan, and Turkey. In *Human rights and societies in transition: Causes, consequences and responses* (Eds. S. Horowitz, & A. Schnabel). New York, NY: United Nations University Press.
- Mutua, M. (2004). The complexity of universalism in human rights. In *Human rights with modesty: The problem of universalism* (Ed. A. Sajo). Boston, MA: Martinus Nijhoff Publishers.
- Raasta Development Consultants. (2004). Retrieved December 3, 2004, from <http://www.raasta.com>.
- Said, A. A., & Lerche, C. O. (n.d.). Peace as a human right: Towards and integrated understanding. In *Human rights and conflict* (Ed. J. Mertus, & J. Helsing, forthcoming). Washington: United States Institute of Peace.
- Sajo, A. (Ed.). (2004). *Human rights with modesty: The problem of universalism*. Boston, MA: Martinus Nijhoff Publishers.
- Shirin, N., & Brohi, A. (2004, July 26). Interview. Sindh Regional Coordinator & Sindh District Coordinator. Aurat Foundation. Karachi, Pakistan.
- Siegel, R. L. (2004). Universalism and cultural relativism: Lessons for transitional states. In *Human rights and societies in transition: Causes, consequences and responses* (Eds. S. Horowitz, & A. Schnabel). New York, NY: United Nations University Press.
- Yin, R. K. (2003). Case study research: Design and methods. Third edition. In *Applied Social Research Methods Series: Vol. 5* (Eds. L. Bickman & D. J. Rog). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

HAKIŞTEYEN EL KALDIRSIN

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER
İNSAN HAKLARI EVRENSEL BİLDİRİSİ
(İHEB) Paris 10-12-1948

İla, brem, işvay, ve bulum v. meşukê ibq. ceşu
karrî cesadî 11711 şemê re îşvayê meş